

SZEMLE

GYETVAINÉ BALOGH ÁGNES „NÖPAUER MÁTYÁS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA” CÍMŰ PhD-ÉRTEKEZÉSÉNEK VITÁJA*

AZ ÉRTEKEZÉS TÉZISEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA¹

A budai kőműves és kőfaragó céhnek, illetve mesterei munkásságának kutatásával töltött évek során került figyelmem középpontjába Nöpauer Mátyás, a XVIII. század jeles mestere, Buda legnagyobb templomépítője. Széles körű építészeti tevékenysége ellenére az építészettörténet alig kutatott egyénisége, munkássága emlékeinek összegyűjtése, életművének monografikus feldolgozása fontos feladatnak mutatkozott.

A magyar barokk építészet kutatásában még mindig találhatók tisztázatlan kérdések, érzékelhető hiányosságok. A legfontosabb építészeti alkotások alkotóit sem

* *A szerkesztő megjegyzése:* A közelmúltban a BME Építészmérnöki Karán két olyan építészettörténeti doktori védés tanúi lehettünk, amelyek a szűk tanszéki kereteken túl az építészettörténet művelők széles körének érdeklődésére is igényt tartottak, egyrészt mert a Karon kívül álló, neves opponensként művészettörténész kutatók bírálták a munkák eredményeit, másrészt talán azért is, mert a két téma önmagában is figyelmet keltő volt. E két esemény során a szakma ismert építés és művészettörténész kutatói együtt mérték le az új kutatónemzedék tudását és elhivatottságát, s alkalmat adtak a fontos kérdésekről elmélyült eszmecsere is.

Gyetzvainé Balogh Ágnes Nöpauer Mátyás élete és munkássága kapcsán a barokk-kutatás problémái körül alakult ki érdekes vita, míg Kalmár Miklós tankönyvének megjelenése után a historizmus kutatás új metodikájáról foglalta össze téziseit, megvilágítva a könyvet megelőző kutatásai és a feldolgozás szempontjait. Mivel e két vita néhány, a kutatásokat is orientáló nézőpontot vetett fel, rövidített formában közöljük a tézisek fontosabb megállapításait és az elhangzott formában a bírálói véleményeket.

¹ A PhD védés 2003. február 24-én zajlott le a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszékén. A Bíráló Bizottság elnöke dr. Meggyesi Tamás volt, tagjai dr. Kubinszky Mihály, dr. Sisa József, dr. Winkler Gábor és dr. Vámosy Ferenc, az értekezés opponensei dr. Komárik Dénes és dr. Kelényi György voltak. Az értekezés témavezetője dr. Istvánfi Gyula volt.

lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, a művésznevek megörökítése igen hiányos. Az egykorú és a XIX. századi városleírásokban, a városok kiemelkedő épületeinek bemutatása során még a legtöbbet foglalkoztatott építőmesterek neveivel sem találkozunk, így Nöpauerével sem. Ez a barokk szemléletéből fakadt, amely a megrendelőt részesítette előnyben a művésszel szemben. A XIX. században viszont a megelőző időszak barokk művészetét nem tartották méltónak, és emlékeit, forrásait sem őrizték meg kellően. Részben emiatt is a Nöpauer korabeli tervek anyaga alig ismert, töredékük maradt csak fenn. (A városi mérnöki állást csak 1794-ben szervezték meg, és az engedélyezési tervek elbírálását még akkor sem említették feladatai között. Budán az 1810-ben felállított budai Baucommission foglalkozott rendszeresen a tervek bírálatával, s csak ekkortól maradt fenn nagyobb mennyiségű eredeti tervanyag.)

Mind ez idáig csak Schoen Arnold publikált Nöpauer életére, működésére vonatkozó adatokat 1930-ban a Szent Anna-templomról írt monográfiájában, majd Müller Béla volt, aki részletes levéltári kutatások után, Schoen munkáira is támaszkodva közölte a mester rövid és hézagos életrajzát, tárgyalta épületeit is a Szent Flórián-kápolnáról 1936-ban írt könyvében. Nöpauer munkáival azonban már lényegesen több publikációban lehet találkozni, a magyar építészettörténetet, illetve Buda építészetét tárgyaló munkákban legalább a Szent Anna-templom, Nöpauer főműve szerepel.

Dolgozatomban egyrészt össze kívántam gyűjteni, másrészt tovább kívántam bővíteni a Nöpauer életére és szakmai tevékenységére vonatkozó adatokat. A tanulmány célkitűzése a méltatlanul elfeledett polgári kőművesmester (építőmester) életének minél teljesebb feltárása volt eredeti források felhasználásával. Családi és anyagi háttérének megvilágításával egy, a barokk korszakra jellemző, ugyanakkor egyedi életpálya bontakozott ki. Tevékenységén keresztül a korszak építési gyakorlatát is megismerhetjük. Vizsgáltam megmaradt épületeit is, építéstörténetüket, utóéletüket, összegyűjtve a rájuk vonatkozó szakirodalmat. Megkíséreltem elhelyezni Nöpauer építészetét a magyar építészettörténeten belül, értékelni építészeti egyéniségét.

Az értekezés alapját adó kutatás egyrészt levéltári anyaggyűjtést jelentett, a feltehető korabeli iratok, tervek átnézésétől remélve újabb, Nöpauerre, illetve munkáira vonatkozó adatokat, másrészt a rendelkezésre álló, nyomtatásban megjelent forrásokból összegyűjtöttem az eddig feltárt eredményeket.

A levéltári kutatás objektív okokból nem tűzhetett ki maximális célokat. Nem kerültek újra átnézésre a Schoen Arnold és Müller Béla által kutatott és publikált templomszámadások, anyakönyvek. Nem került sor Nöpauer születési helyét tisztázó bécsi kutatásra sem, részben azért, mert Bécsben még mindig a plébániák őrzik a korabeli anyakönyveket.

A budai kőműves és kőfaragó céh iratanyagának (a mesterkönyvnek, az inasszegődtetési és -felszabadítási könyvnek, a céhgyűlések jegyzőkönyveinek) feldolgozásán kívül a budai tanács korabeli dokumentumai (tanácsülési jegyzőkönyvek, polgárkönyv, tanácsi iratok) szolgáltatottak újabb adatokat. A korabeli telekkönyvekből Nöpauer tulajdonviszonyai derültek ki. Végrendelete sajnos nem maradt fenn, de két feleségének, és elődjének, Hamon Kristófnak végrendeletei is értékes forrásként szolgáltak. Nöpauer három építészeti terve került elő az Országos Levéltárból.

A tanulmány célkitűzésének megfelelően gyűjtöttem össze Nöpauer épületeinek építéstörténetére vonatkozó adatokat, a korabeli városábrázolásokat, melyeken művei láthatóak, vizsgáltam mennyiben őrizték meg ezek eredeti barokk alakjukat, elemeztem és értékelttem az épületek építészeti kialakítását és a korábbi kutatók által felvetett analógiákat.

Az értekezés tudományos eredményei a következőkben foglalhatók össze:

1. Értekezésemben összegyűjtöttem és bővítettem Nöpauer Mátyás (1719?–1792) életére vonatkozó adatokat, feldolgozva a korabeli kézírásos forrásokat, valamint a megjelent publikációkat.

Aláírásai alapján megállapítható, hogy a mester maga mindig a Nöpauer Mátyás nevet használta, szemben a korabeli forrásokban és a szakirodalomban gyakran előforduló Nepauer Máté vagy Mátyás névvel.

Születési helyét illetően bebizonyosodott, hogy a magyarországi levéltári forrásokban egyetlen helyen került csak elő erre vonatkozó adat.² Ez az a kézíratos forrás, amelyet a valószínűbb Bécs (Wienn) olvasaton kívül Brünnnek is lehet olvasni. Erre az egy forrásra támaszkodva fordul elő a szakirodalomban a kétféle városnév. Nöpauert építészeti formanyelve is inkább Bécshez köti. Vizsgáltam és elvettem Nöpauer és a bécsi építőmester, Johann Christian Neupauer családi kapcsolatának lehetőségét.

Bemutattam Nöpauer családi hátterét. 1748-ban Hamon Kristóf budai kőművesmester özvegyének pallérjaként található Nöpauer első említése. Még ugyanabban az évben feleségül vette az özvegyet, folytatta Hamon megkezdett építkezéseit, a Szent Anna-templomot és az újlaki templomot. Valószínűleg ezeknek a jelentős munkáknak köszönhetően kapta többi megbízását templomok építésére. Nöpauertől tanulta a mesterséget inasként Hamon öt fia, közülük a legidősebb, János Mihály kőművesmester is lett 1760-ban, és voltak közös munkái mostohaapjával. Nöpauer felesége, Klára három gyermeket szült Nöpauernek, de csak Mária

² Budapest Főváros Levéltára. IV. 1002/a. Budai Tanácsülési jegyzőkönyvek, 52. kötet 1749. júl. 28. fol. 127.

Terézia nevű lányuk érte meg a felnőtt kort. Az ő öt gyermekének is megtaláltam a nyomát. Nöpauer első felesége 1764-ben halt meg, végrendelete kihirdetésekor Nöpauer tiltakozását fejezte ki. Az asszony a végrendeletben szinte mindent gyermekeire hagyott, csak egykori házassági szerződésük alapján házuk felét hagyta férjére.

Fél évvel felesége halála után Nöpauer újra nősült, ismét egy özvegyet vett feleségül. Ebben az időben vagyonosodhatott meg, ezt ingatlanvásárlásai tanúsítják. Ingatlanjai bérbeadása jelentős bevételi forrása volt, gyakran fordult Nöpauer a nála beszállásolt katonatisztek lakbérének kifizetéséért a városi tanácshoz. Egyik házában nyilvános farsangi bálakat is rendezett a polgárság számára.

Nöpauer budai közéleti szereplésére vonatkozó adatok is előkerültek, budavárosi hatvanas volt, majd a külső tanács tagja. A hatvanasok testülete gyakorolta a teljes polgári közösség választójogát, a külső tanácsnak pedig a közigazgatásban és a városi gazdálkodás ellenőrzésében jutott szerep.

2. Sikerült megvilágítanom eredeti források feldolgozásával Nöpauer céhen belül elfoglalt helyét. Építőtevékenységet Nöpauer idején céhes keretek között lehetett gyakorolni. A budai kőműves és kőfaragó céh kőművesmestere volt 43 éven át Nöpauer, és fontos szerepet is vállalt a céhben, összesen 15 éven át volt céhmester (a céh választott vezetője) és 2 éven át alcéhmester (*1. táblázat*).

Meg kell jegyeznünk, a kőművesmester elnevezés nem jelentett ebben a korban alacsonyabb címet, ez volt az építő szakmán belül megszerezhető legmagasabb képesítés. Az építész, építőmester fogalom csak cím, hivatal- vagy rangjelző volt. A kőművesmesteri cím viselője a tervezéstől a kivitelezésig jogosult volt az építés teljes folyamatának elvégzésére.

Dolgozatomban közöltem a Nöpauernél tanult inasok névsorát is, amit a céh inasszegődtetési és -felszabadítási könyve őrzött meg számunkra.

3. Összefoglalva Nöpauer munkásságát, oeuvre-jét sikerült tovább bővíteni. Legfontosabb, fennálló műveinek feldolgoztam építéstörténetét, megvilágítva Nöpauer szerepét kialakításukban (*2. táblázat*).

Nöpauer első és legfontosabb munkája a vízivárosi Szent Anna-templom volt, vele párhuzamosan az újlaki és a tabáni Szent Katalin-templomon is dolgozott. E három templom esetében megkezdett épületeket fejezett be és alakította ki külsejüket. Már teljesen önálló alkotásai voltak az Erdődy-palota a budai várban (ma Zeneudományi Intézet), az Ágoston-rendi templom az Országúton (ma a Margit körúti ferences templom), a vízivárosi Szent Flórián-kápolna (ma görög katolikus templom) a Fő utcában és a már nem álló óbudai zsinagóga. A volt budai városháza bővítésénél az épület már meglévő homlokzati architektúráját folytatta, de az általa kialakított nagyszabású lépcsőház egyedülálló az egész pest-budai barokk építészetben belül. A vízivárosi kapucinus templom kiépítésében még nem bizonyított Nöpauer közreműködése, de a fennmaradt homlokzatábrázolások alapján valószínűsíthető szerepe.

A nagy templomépítkezések lezárultával kisebb munkákat is vállalt a mester, katonai erődítmény, élelmiszerraktár építését, javításokat, várfalak helyreállítását, a budai várbeli Iskola lépcső építését, és ebben az időben vehetett részt a budai királyi palota építésében is.

A királyi palota építéstörténetében mindeddig nem bukkant elő Nöpauer neve. Nöpauer 1776-ban Albert hercegnek, Magyarország helytartójának írt egy kérést, melyben kérte, hogy éjjel kettőig tarthasson bált az addig megszabott este 10 óra helyett. Hogy kérésének nyomatékot adjon, a bevezetőben említette, hogy a királyi palotát ő fejezte be, és a szükséges javításokat is ő végzi.³ A palota újrainduló építésének élén tervezőként 1765-től Franz Anton Hillebrandt kamarai építész állt. Ő nem irányította személyesen az építkezéseket, azt helyi mester végezte. Oracsek Ignác budai kőművesmester, – aki feltehetően a királyi palota építését kivitelezte – 1767-es halála után az építést végző helyi mester neve eddig ismeretlen volt. Nöpauer szerepe a palota építészeti kialakításában nem tisztázható, ezzel az irattal a további kutatások irányát jelöljük ki.

Több kudarc is érte építőtevékenysége során Nöpauert. Ezek közé kell sorolni az újlaki templom építését, ahol is a homlokzat közepére felépített tornyot kénytelen volt visszabontani, mivel a rossz alapozás miatt a hajó felé kezdett dőlni. A főhomlokzat oldalára épített toronnyal saját koncepcióját kényszerült megváltoztatni. A legnagyobb kudarc az óbudai zsinagóga volt, ami szintén a rossz alapozás miatt hamarosan repedezni kezdett, és ez hosszantartó pereskedéshez vezetett a hitközség és Nöpauer között. Az épületet 1817-ben le kellett bontani, még ábrázolás sem maradt fenn róla. (Szintén repedések miatt ítélték bontásra az Ágostonrendi templom hajójának csehsüveg boltozatait 1903-ban, és rabc szerkezettel helyettesítették azokat.)

Nöpauer három tervét sikerült megtalálnom az Országos Levéltárban, ebből kettő szignált,⁴ a harmadikat a rajta talált M. NP. monogram alapján azonosítottam.⁵ Ezek a munkái egyszerű épületek, sókamrai tisztviselői lakóépületek, élelemraktárak rajzai, azoknak is bővítése, átalakítása 1781-ből, Nöpauer késői periódusából.

4. Az értekezésben bemutattam Nöpauer templomainak, mint legjobban feldolgozható épülettípusának a kapcsolódási pontjait a korabeli magyar templomépítéshez.⁶

³ Budapest Főváros Levéltára. IV. 1002/j Buda v. tanácsának iratai. 1776.

⁴ Országos Levéltár T 62. No. 361:3. és T1 VI-574.

⁵ Országos Levéltár T 62. No. 361:2.

⁶ Az értekezés e fejezetét rövidítve l.: Gy. Balogh Ágnes: Nöpauer Máté templomai. Építés-Építészettudomány XXIX. (2001) 3–4. 361–378. (2002-ben igazolódott, hogy Nöpauer Mátyásként – Matthiasként – használta keresztnevét.)

1. táblázat. Nőpauer Mátvás szerepe a céhben

1740	1750	1760	1770	1780	1790
	céhmaster	al céhmaster	céhmaster	céhmaster	al céhmaster
	Johann Michael Hamon	Michl Prungraber	Joseph Hiebl	Johann Fenzl	Anton Singer
	Joseph Witzmanstorster	Andrä Wenzl	Peter Paul Mohl	Hans Georg Hopfenmüller	Nicolaus Ruaner
	Michl Rürck	Andrä Johann Michl Hübl	Lorenz Hamon	Orasek inasa Horváth János	Titus Bauer
	Andrä Strasser	Joseph Hamon	Johann Obermayr	Johann Höbzl	Anton Bugl
	Thomas Hamon	Sebastian Sigl	Andre Falk	Xaveri Ohsaner	Stephan Singen
	Caspar Widemann	Georg Hamon	Lorenz Müllner	Allericus Steigerberger	Johann Fock
					Augustin Wengler
					Leopold Huber
					Paul Pigmeyer
					Paul Kitratscheck
					Leopold Huber
					Augustin Wengler
					Michl Zohmann

1749–1792 a budai kőműves és kőfaragó és kőművesmestere,
15 évig céhmaster (választott vezetője), 2 évig alcéhmaster

2. táblázat. Nöpauer Máttyás munkássága

	1740	1750	1760	1770	1780	1790
1740–48 Hamon Kristóf		1748–1768 Szent Anna-t. 1753-tól tornyok 1754. plébánia bővítése kupola kapu	1762-ig 1764 kapu			
1746 Hamon		1748–1756 újlaki templom torony bontása	1763 új torony sekrestye plébánia			
		1749–1753 tabáni templom főhomlokzat	1758–59 plébánia	1765 szentély		
		1750–1769 Erdődy-palota				
		1752–1767 (1754. tornyok, hajó 1762-ig) Agoston-rendi templom		1768 rendház bővítése		
		1759– 1761 Szent Flórián-templom				
			1767– 1769 óbudai zsinagóga			
			1767-től? 1776-ig? közreműködik a királyi palota építésénél			
			1769–1774 a budai városháza bővítése			
			1764. munka a vízvárosi kapucinusoknál	1775– 78 kapucinus templom?		
				1778–79 Iskola lépcső		
Kisebb munkái:		1752. kápolna bőv. a mai Krisztina téren 1754–1756. katonai erődítmények 1755. szakértés Vácon 1757. városparancsnok lakásának javítása 1758. Szentháromság szobor javítása polgárhárság ép. bővítése Brückbad javítása 1759. Christ-ház javítása 1762. Szentháromság szobor javítása 1763. Sz. Rókus-kápolna bővítése Staritzky-ház javítása	1767. egy kamarai épület építése 1768. várfalak restaurálása 1771. katonai élelmiszertárakár 1772. szakértés Pesten 1775. pesti belvárosi templom szentélye lakások Dunavécseán 1781. sólerakat, sókamrai tisztviselői 1785. az egyetem ép. jav. 1786. szegényház jav. 1788. polgári kórház javítása			

Nöpauer templomai lényegében a római Il Gesù-templom térrendszerét leegyszerűsítő ún. jezsuita típusnak a változatát képviselik, az újlaki és a Szent Flórián-templom hajója hevederes dongaboltozatos: az előbbié négy, az utóbbié két dongaszakaszról áll.

Templomépítézetünkben a XVIII. század harmincas-negyvenes éveitől a dongaboltozatos tereket csehboltozatos rendszerek kezdték felváltani. Nöpauer az Ágoston-rendi templom esetében három azonos méretű csehboltozat sorolásával alakította ki a hajót, a Szent Katalin-templom már Nöpauer előtt elkészült három dongaszakaszos hajójához Nöpauer egy vele azonos szélességű csehboltozatos illesztett, így a két ismertetett típus keverékét hozta létre. E két templom alaprajza az újlaki temploméval azonos elrendezést mutat. Meg kell jegyeznünk, hogy Nöpauer mind az öt templomának hasonló, nagyjából négyzet alakú, szegmensívvel záródó szentélyét csehboltozattal fedte. A Szent Anna-templom elliptikus alaprajzú centrális tere szinte egyedülálló építézetünkben, a templom itáliai eredetű tervét még Hamon Kristóf adaptálta a helyi körülményekhez.

A templomhomlokzatok tekintetében a korszakra jellemző háromféle homlokzatrendszerrel találkozunk Nöpauernél. A barokk homlokzatok legtipikusabb megoldását, a hajóval azonos szélességben épített kéttornyos főhomlokzatot alkalmazta Nöpauer a Szent Anna- és az Ágoston-rendi templomok esetében. A kéttornyos homlokzati megoldás mellett az egytornyos rendszer kétféle változatát is alkalmazta. A homlokzat mellé épült, és így mellérendelt szerepet kapott a Szent Katalin- és az újlaki templom tornya, míg homlokzati középtornyos volt az újlaki templom eredeti változata és a Szent Flórián-kápolna.

5. Nöpauer épületeinek architektonikus részleteit vizsgálva megállapítható, hogy azokat a plaszticitás és a gazdagság jellemzi. Mindig fontos szerepet kapnak síkszerű homlokzatainak a plasztikus elemek, a párkányok, pilaszterek és nyíláskeretezések, azok erősítik a homlokzatok dinamikus hatását.

Épületein leghangsúlyosabb elem a kapuzat. Nöpauer legtöbbször a barokk kapuk legáltalánosabb típusát, a kosáriréses kőkeretet használta összetett kapukialakításainak alapelemeként. Az alapformát kétoldalt kifelé forduló oszlop-, illetve pillérpár szegélyezi, mely az ívesen hajlított, illetve tört párkányt hordja. A Szent Anna-templom fő- és oldalkapuja a típus legszebb magyarországi példái közé tartozik, egyszerűbb változatban ugyanez a kompozíció jelenik meg az Ágoston-rendi templomon is, erkéllyel kombináltnan pedig az Erdődy-palotán. A barokk kapuk ritka típusa a több körívből szerkesztett, hullámvonalas záradéku kapuforma, ezt a Szent Flórián-templom kőkapuja képviseli.

Változatos ablakkialakításainál gyakran alkalmazott Nöpauer mozgalmas, különleges vonalvezetésű kórusablakokat (Szent Anna- és Ágoston-rendi templom), aediculába foglalt, összetett szoborfülkéket (Szent Anna-, Szent Flórián-, Ágoston-rendi templom), az egyszerűbb, szegmensíves vagy félköríves záródású, záró-

köves, esetleg törtvonalú, díszes szemöldökpárkánnyal hangsúlyozott nyílások mellett. Párkányai háromtagúak, nyugodtabb, klasszicizáló jellegűek, bár a pilaszterek fölötti golyvázásuk finom ritmust kölcsönöz a gazdag plasztikájú homlokzatoknak.

6. Építészettörténeti szempontból értékelve Nöpauer munkásságát, Nöpauer pályája 1748-ban indult, az érett barokk késői szakaszában; ismert, illetve vizsgálható épületeit az 1770-es évekig építette, munkásságát az érett barokk művészet szempontjai szerint kell megközelítenünk. Homlokzatainak motívumgazdagsága, a könnyed, íves vonalak jelenléte (pl. ablakkeretezések, párkányok, oromzatok esetén) is ezt igazolja. Ugyanakkor a mértéktartó díszítésmód, a síkban tartott fal-felületek már túlmutatnak a barokk építészetben.

Nöpauer stílusára vonatkozóan megállapítható, hogy minden alkotásában az egyszerűsége, a világos szerkezetre törekedett. Műveiben feltűnő a rendezettség, áttekinthetőség, szabályosság. Gazdag, plasztikus elemekkel tagolta a homlokzatait, de került az erősen kiugró rizalitokat. A két egyedül megépített templomának főhomlokzata esetében mégis homorúan képzett, mozgalmas faltömegekkel dolgozott: itt nem kötötték meg az elődök által lerakott alapfalak. Sajátos stílusa egy-egybe forrasztotta a bécsi hildebrandt-i hatásokat a helyi elemekkel és a szükséglet által megkívánt körülményekkel, amely a helyi barokk építészet egyéni alkotásaihoz vezetett.

Építészeti egyéniségével kapcsolatban meg kellett állapítanom, hogy Nöpauer nem tartozik az építészet legjelentősebb alkotói közé. Műveiben egy mértéktartó, jól felkészült, a korszak minden eredményét szintetizáló egyéniség tűnik ki, aki világos, áttekinthető, egyszerű részletekkel rendelkező, de mégis figyelemreméltó épületeket hagyott az utókorra.

Nöpauer életműve a korszak magyarországi építészetében a jelentősebbek közé számít. Az egyetemes építészettörténet Nöpauert nem sorolja az építészet elsődleges alkotói közé, helyi szempontból azonban tagadhatatlan a szerepe. Templomai kiemelkednek a barokk templomok átlagából, a budai városkép fontos elemei.

Értekezésemben próbáltam megvilágítani működésének fehér foltjait, valamint valódi építészettörténeti jelentőségét, de vele kapcsolatban így is rengeteg kérdés vár még tisztázásra. A levéltári kutatások nehézségei miatt a monográfiát még nem lehet lezárni, a szisztematikus gyűjtőmunka még folytatható. Bizonyára elő fognak kerülni olyan újabb adatok, amelyek a nyitva hagyott kérdéseket megválaszolják. A feltárt eredmények ismeretében Nöpauer elhelyezhető a magyar építészettörténeten belül.

DR. KOMÁRIK DÉNES OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Nöppauer Mátyás élete és munkássága c. PhD értekezésével, valamint az élet és munkásság kereteit nyújtó, feltételeit megszabó budai céhes gyakorlat sok, eddig ismeretlen adalékkal szolgáló áttekintésével Balogh Ágnes a hazai építészettörténet kutatásának két jelentős vonulatának folytatására vállalkozott. E két, az elmúlt fél évszázadban erőteljesebben kibontakozó vonulatot az újkori *építőgyakorlat és munkaszervezet* feltárására, valamint *építészek életének és munkásságának monografikus jellegű* feldolgozására irányuló törekvések jellemezték.

Ami az utóbbiakat illeti, azokról el kell mondanunk, hogy sokkal inkább a 19. századra, mint az azt megelőző korszakra vonatkozó ismereteinket gyarapították. A klasszicizmus, a romantika és a historizmus alkotóiról nagy- és kismonográfiák, monográfiászerű írások jelentek meg önállóan vagy folyóiratok, évkönyvek, gyűjteményes kötetek hasábjain. Így például – a teljesség igénye nélkül – *a klasszicista* mesterek közül Pollack Mihályról, Hild Józsefről, Alois Pichlról, Hofrichter Józsefről, Wieser Ferencről, a túlnyomórészt *romantikus* oeuvre-vel rendelkező Feszl Frigyesről, Brein Ferencről, Mátyás Hugóról, a *historizmus* építészei közül Ybl Miklósról, Szkalnitzky Antalról, Weber Antalról, Petschacher Gusztávról, Schickedanz Albertről, az esztergomi kismester Prokopp Jánosról és közgyűjteményben őrzött kéziratos formában Hauszmann Alajosról. Ezzel szemben a 18. századból csak Franz Anton Hillebrant és Pilgram említhető, valamint Melchior Hefele és Canevale más-más terjedelmű és jellegű kiteljesítéssel befejezését váró kéziratos monográfiája. Az előző munkának – Dávid Ferenc szavaival – két nagy fejezetét kerekíti a szerző historiográfiai bevezetéssel és az építész egyéniségéről szóló rövid összefoglalással kandidátusi disszertációvá, az utóbbi áttekintő összefoglalása pedig a közelmúltban látott napvilágot az *Acta Historiae Artium*ban. Számon tartunk továbbá egy-egy kismonográfiát a náluk kevésbé jelentős Jung Józsefről és az Alföldön működő Rabl Károlyról.

Az építkezések lebonyolításának és megvalósításának, az építési gyakorlatnak és az azt végző szervezeteknek elsőként említett kérdése is a közelmúlt évtizedekben kapott nagyobb szerepet a magyarországi építészet történetének kutatásában. Ennek köszönhetően nagy léptekkel haladt előre az e téren meglévő fehér foltok eltüntetése. S noha természetesen korábban is volt ezek iránt érdeklődés (amit például Ember Győzőnek a magyarországi építészeti igazgatóságról közreadott „vázlata” vagy az építő céhekről megjelent több korábbi írás is tanúsít), a fehér vagy akár csak szürke foltok eltüntetésében még így is bőven van teendők. Talán legnagyobb mértékű a kutatás előrehaladása az építési irodáknak nevezhető országos vagy regionális szervezetek közül az „architectura militaris” terén, valamint az „architectura civilis” körében az uradalmi és egyházi hivatalokat illetően (Détshy

Mihály, Koppány Tibor, Dobrovits Dorottya). Ugyancsak jelentős a kutatás előrehaladása az Országos Építési Igazgatóság 18. századi működésének (Kelényi György) és a céhes gyakorlatnak terén. De sokat lehetne még tenni például az előbbi szervezet 19. századi személyi állományának és tényleges gyakorlatának feltárása érdekében, hogy csak ezt az egyetlen, kiragadott példát említsem. – Megjegyzendő, hogy mindezeket a kutatásokat mintegy kettős szálon kell végeznünk, eddig is így történt. Fel kell tárunk, minél alaposabban meg kell ismernünk a szervezeti struktúrákat, működési mechanizmusokat, ugyanakkor, amennyire csak lehet, az e struktúrákban dolgozó építészekre, mesterekre, fundálókra vonatkozó adatokat. Az elmúlt évtizedek kutatásai az utóbbi törekvések eredményességét is igazolták.

Végül: mesterek, művek *monografikus kutatása*, valamint az építőgyakorlat és a munkaszervezet *átfogó feltárása* nem izoláltan fut egymás mellett, hanem kéz a kézben halad az egyetlen, összefüggő egész megismerése érdekében. Így minden monografikus munkálat eredményei az építő struktúrákra vonatkozó ismereteinket is gazdagítják, mélyítik, és fordítva. Nem meglepő tehát, hogy ez jelen esetben is így történt, amint ez az értekezés bevezetésének első oldalán *expressis verbis* hangot is kap: „A budai kőműves és kőfaragó céhnek, illetve mesterei munkásságának kutatásával töltött évek során került figyelmem középpontjába Nöpauer, [...] Munkássága emlékeinek összegyűjtése, életművének monografikus feldolgozása fontos feladatnak mutatkozott. Tevékenységét vizsgálva a korszak építészeti szervezetéről, építési gyakorlatáról is átfogó képet kapunk.”

Látjuk tehát azt a pozitívumot, hogy az értekezés tárgyának megformálását e tárgyat magába foglaló nagyobb egységnek *kutatása* és *munkálása* előzte meg, erre épült rá. A nagyobb egység kutatásánál elsősorban kiemelendő a budai céhes, gyakorlatra vonatkozó ismereteink már említett, figyelemre méltó bővítése. Ennek (nagyreszt ezután eljövendő) hasznából természetesen csak részleges eredmény volt közvetlenül hasznosítható a Nöpauer-értekezés elkészítésekor, nem beszélve természetesen arról a nyereségről, amit az ilyen elmélyült, részletekre is kiterjedő tájékozottság szemléletformáló hatása a kutató számára jelent.

A Nöpauer Mátyás életének és munkásságának már ismert, de szétszórt adatait *összegyűjtő*, azokat kutató munkával *gazdagító*, a mester munkásságát összefoglalóan *elemző*, a hazai egészben való *elhelyezését* megkísérlő értekezés – szerzőjének szavait egyetértően idézve – valóban *a mester életének és működésének minden eddiginél részletesebb, teljesebb bemutatása*, mely az építészettörténeti kutatás számára fontos forrást jelent. Ugyanakkor józan helyzetértékeléssel hangsúlyozza, „Nöpauerrel kapcsolatban [...] rengeteg kérdés vár még tisztázásra. A levéltári kutatások nehézségei miatt a monográfiát még nem lehet lezárni, a szisztematikus gyűjtőmunka még folytatható”. Én hozzáteszem: ha a körülmények engedik, folytatandó. Az eddigi szép, elmélyült, széles alapokon nyugvó kutatás ténye

és eredményei ugyanis feljogosítják a disszertánsot, hogy PhD értekezés léptékén túlmenő kutatói célkitűzések igényét támassza magával szemben.

Mielőtt az értekezésnek az eddig mondottakból világosan kirajzolódó pozitív értékelését záróformulába önteném, szeretnék néhány kisebb kritikait, illetve a későbbiekben esetleg hasznosítható megjegyzést tenni.

Az, hogy az egykorú, azaz a 18. századi városleírásokban a város kiemelkedő épületeinek leírása során még a *legtöbbet foglalkoztatott építőmesterek neveivel sem találkozunk*, az nem a barokknak mint olyannak szemléletéből fakad, hanem sok évszázados gyakorlat, mely általában – kicsit leegyszerűsítve – valóban a megrendelőt részesítette előnyben a művésszel szemben. S bár a 19. században a megelőző időszak barokk művészetét valóban nem becsülték, a mesterek, művészek nem említésének elsődleges oka ugyanaz volt, mint eddig, s ennek következtében sokáig bizony az e századi alkotások nem csekély részére is kiterjedt. Különben is, honnan tudták volna a 18. századi alkotók nevét, ha ezt saját koruk nem hagyományozta rájuk (4. oldal). Ugyanezen az oldalon szó van a „Genthon István által szerkesztett Magyarország művészeti emlékei sorozatnak *Zakariás G. Sándor által kiadott budapesti kötetéről*”. Ez így sem bibliográfiailag, sem ténylegesen nem helytálló. A kistopográfiának Genthon nem szerkesztője volt – ennek nyomát sem a címlapon, sem az impresszumban nem találjuk –, hanem első két kötetének szerzője, Zakariás pedig a harmadik kötetnek nem kiadója, hanem ugyanúgy teljes egészében szerzője volt. Ezt mind a Genthon által, mind a Zakariás által külön-külön írt Bevezető is tanúsítja.

A 8. oldalon szereplő állítás, mely szerint a „korabeli anyakönyveket Bécsben még mindig a plébániákon őrzik, nem levéltárban”, téves következtetés levonására indíthatja az olvasót, aki ezek után azt gondolhatja, hogy Magyarországon az anyakönyveket levéltárban őrzik. Holott csak az ezekről készült mikrofilmek találhatóak – örvendetes módon – az Országos Levéltárban, vagy például a budapestiek Budapest Főváros Levéltárában is.

Nöpaauer munkásságának rövid, tételes áttekintésében (20–25. oldal) a legváltozatosabb feladatokkal való foglalkozásról kapunk képet, mindenről, amire eddig fény derült, akár a korábbi irodalom nyomán, akár saját kutatás eredményeként. Ehhez nincs is mit hozzátenni, csupán megjegyzem, amit a szerző úgyis tud, hogy hosszú pályafutása során egészen biztosan volt munkája a polgári lakóházépítés területén is, túlmenően azokon, melyekről eddig speciális okokból tudomásunk van. Tudjuk, hogy módszeres, célra irányuló kutatással a 18. században ilyeneknek többnyire nehezen jutunk nyomára – még ha főúri építtetőről van is szó –, hiszen építési engedélyezési eljárás, a később megszokott módon, ekkor még nem volt.

A vízivárosi *Szent Flórián-templom* tárgyalásához két megjegyzést szeretnék fűzni. Az egyik az, hogy a homlokzat 1958-as helyreállításának nem csupán kisebb vakolatsérülésekkel kellett szembenéznie, hanem azzal is, hogy a Szent Ba-

lázs szobor megrongálódott állapotban volt. A megsérült szobrot ez alkalommal Óra Sándor rekonstruálta és faragta kőbe. A torony 1855 végén vagy 1856 elején készült *sisakját Máltás Hugó egyedül*, nem Kimnach Móric ácsmesterrel közösen tervezte. Ez utóbbi kiviteli versenytárgyaláson nyerte el a munkát, s a terven Máltásé mellett szereplő aláírása azt volt hivatva rögzíteni, hogy *ennek a tervnek* kivitelére vállalkozott. Bár az értekezésben hivatkozott rövid, illusztrált közlésben (1972) szerepel ez, a Máltás kismonográfiában részletesebben is nyomon követhető (ÉÉT 1970. 133–134. oldal).

Végül a *kapucinus templom és kolostor* 19. századi sorsáról írottakkal kapcsolatban szeretnék két dolgot mondani. Az egyik az, hogy az 1849-es ostrom során elszenvedett rongálódások után nem egyszerűen helyreállították, romantikus homlokzattal ellátva, hanem radikálisan át is építették, bővítették. Nemcsak a templomot, amiről az értekezés be is számol, hanem a kolostort is. A másik a 47. oldalon szereplő 270. jegyzet tartalmára vonatkozik. Az épületegyüttesnek az 1850-es években történt helyreállítását-átalakítását, romantikus formálását építéstörténeti feldolgozottságának mai szintjén nem lehet tervezés szempontjából bizonytalan jellegűnek tekinteni, és a Reitter–Szumrák változatot a Feszl–Gerster–Reitter változattal szemben pusztán valószínűbbként kezelni. Ez már az idézett 1973-as rövid, de forrásokra hivatkozó beszámoló alapján sem lehetséges, de a tíz évvel későbbi, Sisa József által készített és a 267. jegyzetben is szereplő, kimerítő tudományos dokumentáció után végképp nem. Ugyanő 1989-ben ennek rövid összefoglalását is megjelentette a Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 345. füzetében. Mindez természetesen az értekezés barokk témájának kidolgozását nem csorbítja, de a Feszlvel és részben társaival kapcsolatos múlt századi eredetű tévedések oly makacsul tartják magukat, hogy legyen szabad nekem, mint az utóbbiak kutatásában érdekeltnek, ezt szóvá tenni.

Mindezek után befejezésül összegezve: a hazai, elsősorban a budai barokk építészet történetének munkálásában eredményes értekezés, valamint a disszertáns publikációkban is megmutakozó tudományos kutatási *készsége* és abban szerzett jártassága egyaránt indokoltá teszi a doktori cím megadását, amit ezúton magam is melegen ajánlok.

DR. KELÉNYI GYÖRGY OPPONENSI VÉLEMÉNYE

Balogh Ágnes disszertációja az építészettörténet-írás egyik régi adósságát törleszti: a 18. századi Buda talán legtöbbet foglalkoztatott építésének monográfiáját nyújtja. Eszünkbe juttatja azt a tényt, hogy a legismertebb építészekről sem ké-

szült monográfia, nem történt meg műveik összegyűjtése és értékelése. Disszertáns nem csupán összefoglalja a nem kiszámú, de elszórt utalásokat, adatokat, hanem maga is gazdagítja ismereteinket: forrásokat, és néhány tervet is feltár.

Munkája nagyon alapos levéltári kutatásokon alapul, ezért az életrajzi részhez, az egyes művek történetéhez csak egyetlen adat kiegészítést tehetünk: Nöpauer 1783-ban Mayerhoffer murarium magisterrel együtt a tető-pavillon (sic!) átépítését, illetve renoválását végzi 24 aranyért, s mint a forrás megjegyzi, több rajzot készíttetek (Kancellária, 1783. No. 6490 és 8366). Ez az adat azt a logikus eljárásmodot dokumentálja, hogy a királyi palotát (illetve bármilyen más középületet) függetlenül attól, hogy bécsi mesterek tervezték, helyi, céhes mesterekkel javították, illetve velük végeztették a kisebb átépítéseket is. Abban nem tudok állást foglalni, hogy 1767 után (amikor Oracsek meghalt), Nöpauer valóban kapott-e jelentősebb szerepet az 1769-ig zajló kivitelezési munkákban, mint disszertáns véli, vagy pedig az idézett adat is csak utólagos javításokra vonatkozott-e.

Az életrajzhoz, az egyes művek történetéhez egyéb kiegészítenivalónk nincs, azt legfeljebb további levéltári kutatásokkal lehetne megtenni. E részben csak a bécsi Johann Christian Neupauerrel való esetleges kapcsolat felvetését tartom inkább a jegyzetbe, mint a főszövegbe valónak. Igaz, disszertáns is erős kétségét fejezi ki a rokonsággal kapcsolatban, de itt talán egyértelmű az össze nem tartozás. Albert Ilg a XIX. század végén néhány téves adatot is közölt, vagyis forrásként nem mindig fogadható el. Meggyőzőbb Hellmut Lorenz osztrák barokk építészeiről szóló összefoglalásának állítása 2000-ből, hogy Neupauer „Bauunternehmer” volt, azaz nem építész, hanem vállalkozó, spekuláns, akinek palotaszerű homlokzatot mutató háza valójában bérház volt. Grimschitz is ismeretlen építész művének tekinti a Singerstrassén álló épületet – vagyis nemcsak a palota stílusa nem hozható kapcsolatba a budai Nöpauer műveivel, hanem a személy sem volt szakmabeli építész, s így a rokonság sem magától értetődő. Nem tartozik a dolgozat főszövegéhez, nem is kerül hangsúlyosan szóba, mégis, a pontosság kedvéért, a további téves megrögződés elkerülése végett szeretném megjegyezni, hogy disszertáns, a szakirodalom egy részének tévedését átvéve, az angolkisasszonyoknak a budai várba költözését 1762-re teszi és kiköltözésük éveként az 1772-es évet jelöli meg. Valójában 1762-ben a palota északi részének még a falai sem álltak, csak 1769-re fejeződött be az építkezés. Ismeretes a királynő rendelkezése 1769-ben az adaptálásra fordítandó 10 ezer forint kiutalásáról és Hillebrandt 1770-es alaprajza (tévesen „zárófelmérésnek” nevezik) a belső átalakításáról. A kiköltözés dátuma pedig 1777, amikor az apácákat az egyetem Budára helyezése miatt Vácra költöztették.

A 16. oldalon szó esik egy tévesen Gelasius pápának tulajdonított portréről, amelyet szerző Nöpauer portréjának tart. Az alak a kezében tartott templommodell alapján lenne az építész ábrázolása, noha a ruha szerző szerint főpapi vagy szerzetesi. Az egyházi ruha azonban kizárja, hogy a személy a budai építőmester

lenne – inkább az építetőre, vagy a szerzetesrend priorjára kellene gondolnunk. Kár, hogy a festmény elveszett és sem a felirat, sem az ábrázolt modell, illetve alaprajz nem azonosítható a fénykép alapján, de vagy a Gelasius olvasat pontatlan, vagy a templom nem azonos a budai ágostonosokéval, mert a korai középkorban élt pápa és a XVIII. századi templom nem hozható összefüggésbe.

Ugyancsak elfogadhatatlan az Erdődy-palotán látható maszkfejnek Nöpauer arcképevel való azonosítása. Művészettörténetünkben a 30-as évektől – talán az esztergomi várkapolna két férfifejének Gerevich Tibor-féle azonosítása nyomán – elterjedt, hogy ha valamely épületen maszk vagy szoborfej látható, az valójában az illető művész portréja. Az individuum ilyen túltengése azonban erősen vitatható, és nem igazolható – a középkorban egyértelműen szimbolikus alakok kerültek az épületre, s a barokkban vagy egyszerűen bevált díszítőmotívumként, vagy apotropikus arcmásként alkalmazták a maszkfejeket. Erősen kételkedünk továbbá abban, hogy Erdődy György országbíró eltúrta volna, hogy a kőművesmester a portréjával szignószerűen jelezze az ő palotáját.

A disszertációnak további részét – mintegy felét – az egyes művek tárgyalása teszi ki.

A választott módszer abból áll, hogy alapos építészettörténeti összefoglalás után viszonylag rövid leírás következik (a budai Szt. Anna-templom esetében kb. 1 oldal).

Itt közbevetőleg megjegyzem disszertáns egyik állításával kapcsolatban, hogy a Szt. Anna-templom Nöpauer elképzelése szerint megvalósult homlokzata: Hámon tervéhez képest nem feszítettebb, mint a dolgozatban olvasható, hanem „lazább”, azaz kevésbé zsúfolt, hiszen elmaradnak pl. a falfülkék, nagyobbak az üres felületek.

Visszatérve az egyes művekkel kapcsolatos módszerre: a leírás után a szakirodalom véleményeinek ismertetése következik, kommentár nélkül, egy végső konklúzió levonásával.

Általános kifogásként említhetem, hogy disszertáns elemzései, értékelései nem elég alaposak; alig mennek túl a puszta leíráson, illetve a szakirodalom által felvett analógiák felsorolásán. Ezeket néhol kritika nélkül idézi, pl. nem kommentálja azokat a véleményeket sem, hogy a Szt. Anna-templom a S. Andrea in Via Flaminia és a S. Anna dei Palafrenieri leszármazottja lenne, pedig ez az alaprajzi rendszernek és a felépítésnek ismeretében teljesen kizárható. A tér-probléma véleményem szerint inkább a bécsi Karlskirchével rokonítja a templomot – de ezt egyelőre csak munkahipotézisnek ajánlom. Az 51. oldalon, amikor szerző visszatér az alaprajzra, a pozsonyi, a győri, valamint a pápai templomokat említi analógiaként, pedig azokban a centrális (ovális) középtér és az ovális mentén elhelyezkedő mellékterek viszonya, helye, azok egymáshoz való kapcsolata, az alternáló sor, vagy azonos elemekből alkotott sor kérdése merül fel, – véleményem szerint a

Francesco della Volterra S. Giacomo degli Incurabili templomában felvetett problémákat megválaszolva. A Szt. Anna-templom jelentősége, minőség, kvalitásos külső-belső megoldása, a magyar emléktárgyban egyedülálló volta megérdemelte volna az alaposabb elemzést.

Amikor pedig disszertáns elfogadni látszik a homlokzatnak a pesti pálos templommal való rokonságát, akkor sem veszi részletesen szemügyre a homlokzati kompozíciót, az egyes elemeket, sajátos megoldásokat (pl. kapu+erkély meglétét a pestin, a kapcsolt motívum hiányát a budain), amelyek bizonyítanák az összefüggést, vagy eltérést, nem tárgyalja, pusztán említi a szakirodalomban olvasható véleményt.

Az újlaki plébániatemplom bemutatása is hasonló módon történik: alapos, 2 oldalnyi építéstörténet után kb. 1/2 oldal leírás következik, majd egyetlen mondat annak deklarációja, hogy a mű az óbudai plébániatemplommal hozható összefüggésbe. A következő, befejező mondat szerint „az alaprajzi hasonlóság magyarázata” (pontosabban szólva a hasonlóság „mibenléte”), hogy mindkét mű a Gesú alaprajzi rendszerének egyszerűsítése. A miértre nincs válasz, és nincs részletesebb összevetés sem, amellyel meggyőzne igazáról. A Gesú séma leegyszerűsítése számos templom alaprajzán megtörténik, anélkül, hogy közvetlen kapcsolatra gondolnánk.

Nagyon jó összefoglalást nyújt az ágostonos templomról szóló fejezet. A végén azonban azt olvassuk, hogy a templomot a legtöbb írás kevésbé jelentősnek, Farbaky Péter, a műről szóló nagyobb tanulmány szerzője viszont minőség, az átlagból kiemelkedő műnek tartja. Ezzel véget ér a fejezet, s nem tudjuk meg, szerző hogyan foglal állást, mi a véleménye erről a templomról, s azt mivel indokolja.

A budai városházáról szóló fejezet kapcsán megemlítem, hogy Borsos László, a tervező egykori szóbeli közlése szerint a kivitelezés során az ablakkereteket, illetve az utánfaragás alapjául szolgáló töredékeket összekeverték. Ez persze bizonytalan forrás, de nem árt megjegyezni. Nem tudom, maradt-e ennek kézzelfogható, fénykép vagy terv alapján megállapítható nyoma, vagy esetleg ez az adat ma már csak igazolhatatlan, tudománytörténeti adalék.

A disszertáció utolsó két fejezete Nöpaui műveinek alaprajzi és homlokzati rendszereivel, valamint a részletképzéssel foglalkozik. Nagyon jó áttekintést, típusok, jellemző megoldások szerinti csoportosítást olvashatunk ebben a részben, amely a korszak hazai városi építészetének jellemzését, értékelését is elősegíti.

Az említett hiányosságok a dolgozat publikálása esetén kijavíthatók, a kérdések még további kidolgozásra kerülhetnek. Nem csökkentik azokat az értékeket, amelyek a szöveg a biztos, jól dokumentált építéstörténet révén felmutat. A bemutatott anyag jól bizonyítja, hogy disszertáns komoly, alapos kutatásokat végzett, fel-

tárta a hozzáférhető adatokat, s megbízható pályaképet rajzolt fel Nöpauer Mátyás budai építőmesterről.

Mindezek alapján a PhD-dolgozatot summa cum laude (5) érdemjegyre méltónak tartom.

GY. BALOGH ÁGNES VÁLASZAI AZ OPPONENSI VÉLEMÉNYEKRE

Dr. Komárik Dénesnek szeretném megköszönni, hogy bírálatában az értekezés tárgyának megválasztását, illetve korábbi céhes publikációimat a hazai építészet-történeti kutatások jelentős vonulatának folytatásaként értékeli. Pozitívumnak tartja, hogy ez a monografikus kutatás a korabeli építőgyakorlat és munkaszervezet átfogó feltárására épült.

Egyetértek Professzor Úr javaslatával, amikor a kutatások folytatását javasolja a nyitva maradt kérdések tisztázására. Véleményem szerint is kerülhet még elő nem várt, értékes adat akár a budapesti levéltárakban, kutatóhelyeken, de megyei levéltári, sőt külföldi (kiindulásként bécsi) kutatások is mutathatnak fel eredményt.

Elfogadom megjegyzését, mely a barokk korszak művészeivel, neveik fennmaradásával kapcsolatos megállapításaimat pontosította, egészítette ki.

A Genthon István, illetve Zakariás G. Sándor által írt kötetekkel kapcsolatosan is el kell ismernem az értekezés szövegében felfedezett, a szerzőkre vonatkozó megfogalmazásbeli pontatlanságot. Köszönettel vettem az ilyen részletekre is kiterjedő elemzését. Mentségemre szolgálhat, hogy az értekezés végén található bibliográfiában helyesen közöltem az említett könyvek könyvészeti adatait (57. és 59. oldal).

Köszönöm megjegyzését, amely Nöpauernek a polgári lakóházépítés területén kifejtett, szinte ismeretlen tevékenységére vonatkozott. Valóban ezen a területen kevés a mesterrel kapcsolatban előkerült adat. Ezt értekezésemben (a 21. oldalon) meg is fogalmaztam: „A világi építészet terén is jelentős szerepe lehetett Nöpauer Mátyásnak, de működésének ez a része kevésbé tisztázott.”

A Szent Flórián- és a kapucinus templom XIX., ill. XX. századi történetére vonatkozó adatpontosításokat, helyreigazításokat elfogadom, megköszönöm. Mint a Professzor Úr is írja, „az értekezés barokk témájának kidolgozását nem csorbítják” az épületek utóéletére vonatkozó ilyen pontatlanságok. A további publikációkban ezekre a részletekre is jobban figyelek majd.

Dr. Kelényi Györgynek is köszönöm Nöpauer működésére vonatkozó kiegészítését, a dolgozat publikálása esetén fel fogom használni az adatot.

Kétséget fejezte ki Nöpauer jelentősebb szerepét illetően a budai királyi palota kivitelezésében. Mint értekezésemben tárgyaltam, Nöpauer neve eddig egyáltalán nem merült föl a palotával kapcsolatosan. Magam is csak 2002 júniusában, a disszertáció befejezése előtti hetekben bukkantam a Fővárosi Levéltárban egy Nöpauer által 1776-ban írt kérvényre, melyben említette, hogy a királyi palotát a befejezésig legnagyobb részét ő építette fel, és az elkerülhetetlen javításokat szorgalmasan folytatja.⁷ Mivel a kérvényt a királyi felségnek (Albert főhercegnek) címezte, feltételezhetjük, hogy valótlanúságot nem mert állítani benne. Sőt erre a munkájára hivatkozva próbálta elérni, hogy a főherceg bírja rá a Városi Tanácsot Nöpauerre kedvezőtlen döntésének megváltoztatására. (5. 14. 24. oldalak) A mester tényleges szerepének tisztázása további levéltári kutatásokkal lesz lehetséges, addig a királyi palotával kapcsolatosan erre az egy forrásra lehet támaszkodnunk, ahol pedig a szövegben „felépítés” szerepel nemcsak „javítás” (23. jegyzet, 22–23. ábra).

Elfogadom Professzor Úr kiegészítését a bécsi Johann Christian Neupauerrel kapcsolatosan. Értekezésemben én is elvettem a rokoni kapcsolat lehetőségét, ez így újabb szemponttal gazdagodott.

A Gelasius portréval kapcsolatosan az értekezésemben leírtam, hogy mint Fallenbüchl Ferenc 1943-as publikációjában szerepelt, a Gelasius név törlés helyére került az olajfestményre, tehát biztos, hogy nem az V. században élt pápát ábrázolták (16. oldal). A disszertációban *feltételezés*ként szerepelt, hogy a kép Nöpauer portréja, melyet az alak kezében tartott templommodell, illetve a kiterített tervrajz ábrázolása valószínűsített. A feltételezés még Müller Bélától származott 1936-ból, ezt vette át az azóta elveszett képet 1943-ban publikáló Fallenbüchl Ferenc. Az ő leírásából tudjuk, hogy a festmény felirata szerint az ábrázolt személy (akinek a nevét Gelasiusra javították), jelentős összeggel támogatta a templom építését. Ez az adat, illetve a főpapi vagy szerzetesi ruha szól az ellen, hogy a portré Nöpaueré lenne.

Az Erdődy-palota kapuján látható maszkokról Schoen Arnold vetette fel 1955-ben, hogy Nöpauer portréi. Értekezésemben magam is kételkedéssel kezeltem a forrást: „A kérdés, hogy valóban Nöpauer portréit látjuk-e, nem dönthető el teljes bizonyossággal” (17. oldal). Mivel az értekezés célja a mester életének, működés-

⁷ Budapest Főváros Levéltára IV. 1002/j Buda v. tanácsának iratai. 1776. Az idézett részlet: „... so habe ich auch d. Königl. Schloß meistens bis zum Schluß desselben zur um den gewöhnl. Meister groschen aufgebaut, und actu der unumgänglichen Reparation mit möglichsten fleiß obliege”.

sének minél teljesebb feldolgozása volt, ezért az ilyen feltételezéseknek is helyet adtam benne.

Professzor Úr kifogásolta az értekezésben, hogy az egyes művek tárgyalásánál nem elemeztem, csak idéztem a szakirodalom által felvetett analógiákat, illetve az értékeléseim sem elég alaposak. Szándékaim szerint a bírálóban is méltatott „Nöpauer templomai a magyar templomépítészetben belül”; „Architektonikus részletek”, illetve „Nöpauer életműve” c. zárófejezetekben kívántam az épületek értékelését összefoglalni. Elismerem, hogy Nöpauer egyes műveit tárgyaló fejezetek befejezése így hiányos maradt. Értekezésem azonban így is meghaladta a Doktori Szabályzatban ajánlott terjedelmet. Elfogadom, hogy a szakirodalomban felvetett analógiák egyenkénti elemzésével, értékelésével még teljesebbé tehettem volna munkámat.

A budai Szent Anna-templom alaprajzi rendszerével kapcsolatosan többféle analógiát publikáltak. Ezek részletes elemzésével nem foglalkoztam, annak ellenére, hogy a templom a magyar barokk templomépítészet egyik legjelentősebb alkotása, ugyanis Nöpauernek az alaprajz tervezéséhez nem volt köze, azt mintegy „megörökölte” elődjétől, Hamon Kristóftól. Hamon egy itáliai eredetű tervet adaptált a helyi körülményekhez, tervrajza is fennmaradt. Nöpauer 1748-ban, Hamon halálakor vette át az építkezés vezetését, ekkor a szentély állt készen és az alapfalak, melyek Nöpauer számára már kijelölték az épület folytatásának irányát. Nöpauer a Hamon-féle alaprajzon nem változtatott, nem is változtathatott, azonban az ő tervei szerint valósult meg a főhomlokzat. Elismerem véleményét, miszerint a homlokzati kompozíció és az egyes elemek részletesebb összehasonlítást igényeltek volna a pesti egyetemi templommal. A dolgozat publikálása esetén ezeket a hiányosságot fel kívánom oldani.

